

ВІДГУК
офіційного опонента
кандидата філологічних наук Зани Людмили Юрїївни на
дисертацію Фель Олени Леонїдївни на тему:
«Проблематика і поетика малої прози Жана Дютура»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних
наук зі спеціальності 10.01.04 – література зарубїжних країн
Представлена до захисту дисертація містить аналіз творів

французького письменника Жана Дютура. Ім'я цього митця є досить новим у царині українського літературознавства. Перекладів його творів українською мовою не існує, маємо лише російськомовний переклад роману «Спогади Мері Ватсон» з деякими оповіданнями, виконаний науковим керівником дисертантки О.Д. Міхільовим, та збірку новел «Если бы мне рассказали о Золушке» у перекладі В.В. Макаревича.

Постать Жана Дютура натомість у французькій літературі посідає значне місце. Він є автором понад 70 творів, серед яких як великі, так і малі прозові твори, його визнано академіком Французької академії і Французької Національної академії наук, членом Бордоської академії літератури і мистецтв, лауреатом багатьох літературних премій. Водночас, незважаючи на таку популярність, французька критика обходить увагою його літературознавчу спадщину: існують лише чотири фундаментальні праці (монографії) на Батьківщині письменника. В українському науковому дискурсі також спостерігається певна лакуна у вивченні доробку цього письменника – лише два прізвища літературознавців (О.Д. Міхільов та О.Ю. Волох). Проте, як зазначає дисертантка, ні в роботах О.Д. Міхільова, ні в дисертації О.Ю. Волоха тема малих жанрових форм Ж. Дютура практично не порушується. У той же час вони не тільки складають значну за обсягом частину творчої спадщини письменника, а й мають велику художньо-естетичну цінність як оригінальне явище сучасної літератури (с.6). Таким чином очевидно є актуальність та безумовна наукова новизна поданої до захисту дисертації.

Об'єктом дослідження О.Л. Фель обрала корпус прозових творів Ж. Дютура малих форм: мораліте, байки, сатиричний підручник. Згідно з предметом дослідження (жанрова специфіка та проблемно-тематичне коло і поетика зазначених творів, а також форми комічного і засоби його втілення в малих прозових творах письменника) дисертантка поставила сім завдань і послідовно вирішувала їх у чотирьох розділах дев'ятьох підрозділах.

Підрозділ «Теоретико-методологічні основи вивчення малої прози Жана Дютура» дисертантка справедливо розпочинає із уточнення поняття «мала проза» щодо її роботи, бере за основу потрактування цього поняття українськими вченими і визначає, що до малої прози можна зарахувати новелу, розповідь, нарис, фельетон, міф, легенду, притчу, казку, а також байку та мораліте (с.27). Також О.Л. Фель спирається на сучасне уявлення жанрології щодо синтезу, змішування, гібридизації жанрів (с.30). Відомо, що таке явище як літературний синтез (термін Л. Андрєєва) набуло поширення саме у ХХ столітті і найбільш яскраво проявилось в інтелектуальних жанрах, до яких певною мірою можна зарахувати і твори Ж. Дютура з огляду на їх моралізаторсько-дидактичні властивості. Такий підхід безумовно надає дослідникам, зокрема і О.Л. Фель, широкі можливості щодо визначення жанрових елементів (ознак, рис, нюансів тощо) як окремих творів, так і творчого доробку письменника взагалі. Особливу увагу дисертантка надає уточненню таких понять як байка та новела.

Стосовно байки О.Л. Фель поділяє точку зору Л.С. Виготського про два байкові різновиди (прозовий та поетичний), оскільки таке розуміння байки як жанру є найбільш близьким до її дютурівського потрактування (с.31). Тут хотілося б поставити уточнююче запитання: усі аналізовані дисертанткою твори є прозовими, тож який саме аспект розуміння жанру байки Л.С. Виготським є конструктивним щодо аналізу дютурівських байок?

Основними ознаками новели дослідниця слідом за визначенням цього поняття авторами «Теорії літературних жанрів» називає односпрямованість сюжету, кумуляцію, наявність пуанту, казусу, гумору (с.32), протиставляючи

таку точку зору погляду Є.М. Мелетинського на природу новели. Зазначаючи, що Є.М. Мелетинський і прихильники (які саме – не вказано) іншої точки зору пропонують вважати новелу майже рівною за об'ємом та структурною організацією до розповіді, а також близькою до анекдоту, О.Л. Фель, на наш погляд, не бере до уваги твердження Є.М. Мелетинського щодо основних ознак новели, а саме: сюжетну концентрованість, композиційну стрункість, загальну структурованість. До того ж науковець не відкидає, а навпаки вказує на пуант як основну властивість новели. Цей же таки пуант є жанровим маркером анекдоту, до якого новела сягає своїм походженням, про що, до речі, йдеться у «Теорії літературних жанрів» під ред. Н. Тамарченка. Тож твердження про два підходи (принаймні у вказаних дисертанткою критичних працях) до розуміння жанру новели видається таким, що потребує більш переконливого підґрунтя.

О.Л. Фель залучає новітні дослідження української ономастичної школи, вивчаючи поетонімосферу дютурівського доробку, що, безперечно, є певним внеском у розвиток українського літературознавства.

Стосовно жанрових дефініцій щодо алегорії, мораліте, параболи, притчі, парафразу, які використовуються дисертанткою при аналізі творів Ж. Дютура, у рецензованій роботі конкретних визначень немає з огляду, як вказує О.Л. Фель, на сталість вказаних дефініцій у жанрології (с.30). Проте варто згадати про різне значення понять «притча» і «парабола» у французькому та українському літературознавстві. Якщо у французькій традиції парабола і притча тотожні, то в українській ці поняття відрізняються. Парабола – це притча, яка не має однозначного тлумачення. Сюжетна частина параболи може запозичуватися з інших жанрів, а потім трансформуватися таким чином, що обов'язковим є алегоричний зміст, дидактичний елемент, в той час як тлумачення можуть бути різними. Чи не близьке таке поняття до дютурівських творів? Якщо ні, то в чому параболічність письма Ж. Дютура.

Також хотілося б почути уточнення стосовно терміну «парафраза» в контексті роботи, адже у сучасному французькому літературознавстві парафразою називають іронічне переписування серйозного твору, спрямоване як на приниження, так і на прославлення оригінального тексту. Тим більше, що саме таку атрибуцію застосовує дисертантка до групи творів Ж. Дютура.

У підсумку до першого розділу дисертантка вказує на поглиблення у літературі ХХ – ХХІ століття тенденції до іронічної інтерпретації загальновідомих сюжетів та образів, коли знижується семантика традиційних сюжетів, а також відбувається переведення їх у контекст повсякденності, буденності тощо. І вже у другому розділі «Проблемно-тематичний аспект і жанрова своєрідність творів малої форми збірок «La Fin des Peaux-Rouges», «Le Crépuscule des loups», «Les Perles et les Cochons» О.Л.Фель, проводячи літературознавчий аналіз творів Ж. Дютура, послідовно доводить, що митець, фондуючись на загальновідомих текстах, майже кожен свій твір трансформує аж до цілковитої оберненості вихідної колізії, в оповіді з'являються насмішкувато-іронічна тональність, комедійно-сатирична інтенція, інтригуючі моменти. Відбувається переведення персонажу в комедійний план або надання йому комічних рис, твори незмінно завершуються іронічним фіналом. Чи не доречно говорити тут про ознаки (елементи, властивості) меніппеї у творчості Ж. Дютура? Адже серед ознак цього жанру (за М.Бахтіним) існують такі, як сміх у всіх його проявах, порушення загальноприйнятого і звичайного перебігу подій, норм поведінки, мовного етикету. Меніппеї властиві різкі контрасти й оксюморні поєднання, а також нагальна, злободенна публіцистичність. Остання є чи не найпершою ознакою малої прози Ж. Дютура.

Говорячи про жанрові зміни, яких набувають твори Ж. Дютура, позначені як байка/мораліте, О.Л. Фель підсумовує елементи трансформації і виводить шість пунктів (с.50-51), два з яких повторюються (пункти 2 і 4 є

тотожними, а також 5 і 6). Тож винесення їх окремими пунктами видається недоцільним.

Дисертантка розподіляє твори, які входять до зазначених збірок, за шістьма групами, три з яких являють собою творчу переробку сюжетів відомих байок, казок та міфологічних сюжетів і образів. Три інші групи творів, які не мають вихідної основи, дисертантка розподіляє з погляду проблемно-тематичного наповнення. Запропонований О.Л. Фель підхід у структуруванні малої прози Ж. Дютура виявився плідним для осмислення конкретних жанрових рис та поетики його творів. Першій виділеній групі творів О.Л. Фель надає власну жанрову ідентифікацію (байковий, казковий, міфологічний парафраз новелістичного типу), яка, на думку дисертантки, вповні відповідає жанровим особливостям творів, на відміну від визначення жанру самим Ж. Дютуром (байка/мораліте). Варто зазначити, що О.Л. Фель досить плідно застосовує переказ дютурівських творів у своїй роботі. З огляду на відсутність перекладів такий прийом може бути виправданим.

До другої групи дисертанткою зараховано літературно-естетично орієнтовані твори, соціально-політичні і філософсько-історичні та морально-побутові твори. Тут виникає питання: такий розподіл і тематичне групування проведено вперше у дисертації, чи подібна класифікація вже була наявна у самих виданнях збірок? Жанрові дефініції вказаних творів, як доводить О.Л. Фель, більш неоднорідні і значно виходять за межі байки/мораліте. Це і сатирико-гумористичне мораліте (*joyeuse moralité*), і алегорія, і гумореска, аполог, оповідання, парабола/притча новелістичного типу, міська казка тощо.

У третьому розділі «Наративна стратегія збірок мораліте та байок» належно проведено аналіз вибраних дютурівських творів на сюжетно-композиційному, персонажному та поетонімному рівнях, продемонстровано сюжетно-композиційні, персонажні трансформації у творах Ж. Дютура порівняно з протосюжетами. Залучення теоретичних положень і методик поетонімології до аналізу дютурівських творів значно збагатило

дисертаційну роботу і довело продуктивність використання дисертанткою цього наукового підходу.

У підсумку О.Л. Фель доводить, що письменник свідомо конструює поетонімосферу, яка складається із комічно забарвленої назви твору, що запускає механізм комічного у всьому тексті: комізм у змалюванні персонажів, комічні імена-антропоетоніми. (с.113). Майже завжди вже у назвах дютурівських творів міститься комічна інверсія у порівнянні з гіпотекстами, яка послідовно розгортається протягом твору і часто формує атмосферу комічного. Це ж стосується і індивідуально-авторських дютурівських творів, не фондованих на протосюжетах. Поетоніми, як стверджує О.Л. Фель, у дютурівських творах створюють насмішкувато-іронічну доміную наратива, що призводить до критичного переосмислення морально-етичних сенсів вихідних творів, цілковитого обернення вихідної колізії (с.131).

У четвертому розділі дисертаційного дослідження О.Л. Фель аналізує твори під загальною назвою «Друг, який бажає вам добра», доводить, що, зібрані в одну книгу, ці твори постають як цикл «анонімних» листів. Цикл дисертантка потрактує у річищі загальноприйнятого значення (поєднання кількох самостійних сюжетно і композиційно пов'язаних творів у особливу єдність (с.33)). О.Л. Фель представляє жанр «анонімних» листів як специфічно авторський жанр, джерела якого містяться передусім у письменницькому досвіді Ж. Дютура і його занепокоєнні щодо поширення такого явища як доноси, автори яких, на переконання письменника, становлять значний прошарок французького суспільства і представляють собою певну моральну-психологічну хворобу соціуму. Ще одним джерелом витворення власного жанру письменником, на думку дисертантки, є досвід створення корисних книг-порад, які виконували позитивну утилітарну роль з написання ділових листів, рекомендацій, любовних листів тощо. Ж. Дютур у властивій йому манері переосмислив набутий досвід, і до уваги читачів з'явилися гумористично-сатиричні твори з моралізаторським підтекстом.

Тому у підрозділах четвертого розділу дисертантка скрупульозно досліджує комічні риси листів, прийоми, за допомогою яких письменнику вдається надати творам сатирико-гумористичний модус. З висновків дослідження випливає, що Ж. Дютур і тут скористався вже відомим за попередніми творами-новелами інструментарієм створення комічного, а саме: комічні поетоніми, інверсія початкового протосюжету (у циклі «Друг, який бажає вам добра» такими можна вважати саме книги-поради), експресивно забарвлені звернення аноніма на початку твору, комічний фінал тощо. До цього ж долучається своєрідна оповідна стратегія, спрямована на самовикриття аноніма, чергування слів автора листа і ремарок автора твору, яке і призводить до критичного осмислення абсурдних доказів аноніма.

Під час захисту дисертаційної роботи, хотілося б почути відповіді і на такі запитання.

Загальна теза дисертації щодо місця Ж. Дютура як письменника у сучасній французькій літературі свідчить про певну дисцанційованість і навіть опозиційність письменника від решти інших (таких як Ж.-П. Сартр, Н. Саррот, А. Роб-Грійє, М. Бютор та ін.), його критичне ставлення до «новомодних» тенденцій та ультрамодерністських експериментів у царині мистецтва (с.4). Чим і пояснюється, на думку дисертантки, неувага і певне забуття творчості Ж. Дютура літературознавцями. Проте у роботі наполегливо доводиться інша теза: Ж. Дютур активно використовує відомі сюжети і образи у своїй творчості, переосмислює їх у дусі сучасності, актуалізуючи в такий спосіб болючі морально-етичні, філософські проблеми, а найбільша група індивідуально-авторських творів стосується широкого кола соціокультурного та духовно-морального буття сучасної людини (автореф. с.7). В той же час відомо, що, наприклад, постмодернізм у Франції вирізняється тим, що прагне здебільшого не до літературних експериментів, хоча безперечно і вони мають місце, а до вирішення проблем гуманізму, подолання антигуманізму структуралістської естетики, «центр інтересів зміщується з питань лінгвістики до проблем філософії і біології»

(Н.Б. Маньковська). У постмодерністській літературі з'являються специфічні методи побудови творів, які намагаються поєднати та узагальнити весь попередній досвід створення літератури, для постмодернізму «властиво саме те, що його зміст не є новим і не може таким бути. Постмодернізм визначає не новизну, а плюралізм» (В.М. Діанова). До того ж дисертантка згадує і про інтертекстуальність дютурівських творів. Таким чином (хоча кандидатська дисертація О.Л. Фель написана у відповідності до наукової спеціальності 10.01.04) на нашу думку, варто було, використавши інструментарій компаративістики, окреслити місце Ж. Дютура в когорті французьких письменників ХХ-ХХІ століття, виокремити спільне й відмінне в поетикальних особливостях їх творчого здобутку.

Ще одне запитання стосується перспектив дослідження. Які варіанти подальшої розробки дисертаційної роботи, на думку О.Л. Фель, є найбільш перспективними? З нашого боку можемо запропонувати один з напрямків, який стосується жанрової специфіки творів Ж. Дютура. Поняття жанру містить завжди три складові: 1) жанр як критичний концепт (маються на увазі ретроспективні жанри, зафіксовані історією літератури та теорією жанрів); 2) жанр як динамічна функція письма (це жанри, які витворює автор, котрий, з одного боку, прагне наслідувати традицію, а з іншого – порушити цю традицію, проявивши в такий спосіб свою самобутність); 3) жанр як горизонт очікування для читача. Цей останній аспект враховує доробок трьох методологічних напрямків – це теорія рецепції Г.Р. Яусса («горизонт очікування» та «естетичне відхилення від норми»), семіотика У. Еко та М. Ріфатера («ідеальний читач» та «архічитач», імплікований в текст та текстом) та когнітивні науки (аналіз психологічних, імажинальних, когнітивних процесів, через які проходить читач в історичному та антропологічному вимірі). Здійснене дисертанткою дослідження розглядає жанр як концепт історії літератури («текстуальний жанр критика») та концептуальний жанр, який вибудовується у процесі письма («динамічний жанр письменника»), тому у перспективі її науковий інтерес може бути

скерований до вивчення жанру, який сприймається читачем, тобто лекторального жанру читача (читача концептуального, наївного, культурного, антропологічного тощо).

Загалом робота О.Л. Фель справляє позитивне враження, обумовлене самостійністю й оригінальністю підходу дисертантки до теми, глибиною й детальністю літературознавчого аналізу. Структура дисертації вирізняється логічністю, висновки переконливі, а вибір та використання методів дослідження релевантні поставленим завданням. Хочеться наголосити на безумовній науковій новизні дослідження, масштабності об'єкту та глибиною предмету дослідження.

Уважаю, що подана до захисту дисертація є самостійним та оригінальним дослідженням, яке заслуговує на присудження її авторові – О.Л. Фель наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри латинської мови і
медичної термінології Харківського
національного медичного університету

Л.Ю. Зана

10 листопада 2015 року

Підпис Л.Ю. Зани
засвідчую

Л.І. Сівцева
Учений секретар ХНМУ